

**JAN-WILLEM
VAN PROOIJEN**

HOAX

**WAAROM MENSEN IN
COMLOTHEORIEËN
GELOVEN**

Een land vol wappies

Als overheidsorganisatie die verantwoordelijk is voor het Amerikaanse ruimtevaartprogramma is NASA een instituut om serieus te nemen. De prestaties van NASA zijn zonder meer indrukwekkend. Dankzij NASA hebben mensen op de maan rondgelopen, draait er al sinds het jaar 2000 een bewoond internationaal ruimtestation in een baan rond de aarde en rijdt er een robotwagentje rond op Mars. Het is dan ook op z'n minst opmerkelijk te noemen dat diezelfde NASA het in 2017 nodig vond om een officieel statement naar buiten te brengen: nee, we laten geen kinderen in het geheim werken op Mars. Er mag dan een robotwagentje op Mars rondrijden, maar er zijn daar geen mensen.

Dit statement was een reactie op een beschuldiging in *The Alex Jones Show*, van een van de bekendste complotdenkers in de Verenigde Staten. Jones had een voormalige CIA-officier genaamd Robert David Steele te gast. Steele was een hardnekkige complotdenker die beweerde dat NASA in het geheim kinderen naar Mars ontvoert. Het zou daarbij gaan om een reis van in totaal twintig jaar. Eenmaal op Mars aangekomen zouden deze, inmiddels volwassen, kinderen gedwongen worden tot slavenarbeid en seksueel worden uitgebuit. Jones ging grotendeels mee in de aantijgingen. 'Ik weet dat 90 procent van de Mars-missies

geheim zijn en hooggeplaatste NASA-ingenieurs hebben me verteld dat het publiek geen idee heeft,' was zijn reactie. Diezelfde Alex Jones gelooft overigens niet dat de maanlandingen echt hebben plaatsgevonden. Blijkbaar is de mensheid technologisch niet ver genoeg om naar de maan te gaan, maar is de mensheid in de tussentijd al wel een geheime kolonie op Mars aan het bouwen, compleet met slavernij en gedwongen prostitutie.

De bewering dat NASA kinderen naar Mars ontvoert is niet de enige complottheorie waar David Steele om bekendstond. Hij zat vol met antisemitische complottheorieën, dacht dat de Twin Towers op 11 september 2001 door explosieven zijn ingestort, en steunde de beweringen van Donald Trump dat hij in 2020 de verkiezingen had verloren door stembusfraude. Tijdens de coronapandemie was Steele ervan overtuigd dat COVID-19 een hoax was en was hij fel gekant tegen vaccinatie. Toen Steele zelf in het ziekenhuis belandde omdat hij met COVID-19 besmet was, nam hij niets terug van zijn beweringen. 'Ik laat me niet vaccineren, ook al testte ik positief op wat het ook is dat mensen vandaag de dag "covid" noemen,' schreef hij in zijn blog op 17 augustus 2021, vergezeld van een foto waarop hij aan de beademing ligt. 'Het goede nieuws is dat ik dit zal overleven. Binnenkort ben ik hersteld en functioneel.' Het waren zijn laatst geschreven woorden. David Steele overleed twaalf dagen later aan de gevolgen van COVID-19.

Ook in Nederland doen vaak vergezochte complottheorieën de ronde. Aan het begin van de coronapandemie ging het gerucht dat niet een nieuw virus, maar de straling van het 5G-netwerk de reden was dat mensen ziek werden. Deze theorie was gepopulariseerd door onder anderen de bekende Britse complotdenker David Icke, die insinueerde dat Wuhan niet toevallig de eerste stad was waar het 5G-netwerk was uitgerold

(een stelling die overigens behoorlijk misleidend was: naast in Wuhan is het 5G-netwerk ook vroeg uitgerold in Beijing, Shanghai, Guangzhou en diverse andere Chinese steden waar de pandemie pas veel later aankwam). Deze complottheorie heeft activistische groepen ertoe bewogen om meer dan twintig Nederlandse zendmasten in brand te steken. Dergelijke zendmastbranden kwamen ook voor in diverse andere Europese landen, waaronder Engeland en Frankrijk. Onwillekeurig moest ik bij deze branden denken aan Don Quichot: de verwarde ridder uit de roman van Miguel de Cervantes die het gevecht aanging met windmolens, vanuit de overtuiging dat het reuzen waren.

In diezelfde periode, aan het begin van de coronapandemie, ging het gerucht dat Bill Gates met wel heel duistere motieven de pandemie opzettelijk had veroorzaakt. Vroeg of laat zou er namelijk een vaccin op de markt komen en daar zouden dan kleine microchips in zitten. Deze microchips zouden magnetisch zijn en van ieder mens kunnen bijhouden waar ze zich bevinden. Desgewenst zouden de microchips mensen op afstand bestuurbaar kunnen maken en ze in een soort robots veranderen. Deze geruchten namen toe nadat er inderdaad meerdere vaccins tegen corona ontwikkeld waren, en de meest grootschalige vaccinatiecampaagne in de geschiedenis van de mensheid in veel landen van start ging. Bill Gates zelf kon de humor wel inzien van deze geruchten. Toen Microsoft in 2022 stopte met Internet Explorer heeft hij getweet dat deze stap noodzakelijk was geworden omdat het bedrijf geen microchips meer overhad na de wereldwijde vaccinatiecampaagne.

Sommige complottheorieën zijn totaal absurd en dat maakt het verleidelijk te denken dat er een steekje loszit bij de mensen die erin geloven. Hoewel de term al langer bestond, werd de

term ‘wappie’ tijdens de coronacrisis ongekend populair: in 2021 werd het zelfs gekozen tot woord van het jaar door het Genootschap Onze Taal. Wappie refereert aan mensen die in allemaal vergezochte complottheorieën geloven, zoals dat de coronacrisis doelbewust door machthebbers is veroorzaakt, dat het coronavirus niet echt bestaat, of dat er een netwerk van politieke en maatschappelijke elites bestaat dat in het geheim satanische rituelen op kinderen uitvoert. Op social media en internet zijn de ideeën van wappies steeds duidelijker zichtbaar geworden, en de meeste mensen kennen wel een wappie in hun directe omgeving. Het lijkt alsof we leven in een land vol wappies.

Maar hoewel de term wappie lekker in de mond ligt en een gemakkelijk label is, denk ik dat de term een slecht uitgangspunt is om complotdenken echt te begrijpen. Wappie is namelijk een binaire categorie (je bent een wappie of je bent het niet) en suggereert daarmee dat een wappie een ander soort mens is. Wappies geloven in alle krankzinnige complottheorieën die rondwaren op het internet en mensen die geen wappie zijn geloven blijkbaar helemaal nergens in. De waarheid is echter niet zo binair of eenvoudig. Complotdenken is gradueel en kan behoorlijk verschillen; per persoon, per situatie, en per specifieke theorie. Sommige mensen geloven meer in complottheorieën dan andere mensen, en als je in één specifieke complottheorie gelooft is de kans groter dat je ook in een reeks andere complottheorieën gelooft. Maar die vlieger gaat niet altijd op. Er zijn genoeg mensen die heilig geloven dat de aanslagen van 11 september 2001 het werk waren van de Amerikaanse overheid en tegelijkertijd de theorie dat de aarde plat is klinkklare onzin vinden. Soms geloven mensen een complottheorie helemaal niet of helemaal wel; soms denken mensen dat een theorie

mogelijk maar niet 100 procent zeker waar is; en soms hebben mensen geen idee wat ze wel en niet moeten geloven.

De plausibiliteit van verschillende complottheorieën kan enorm variëren. Theorieën zoals dat het 5G-netwerk de pandemie zou hebben veroorzaakt, dat Bill Gates microchips in de coronavaccins stopt of dat er kinderen als seksslaven naar Mars worden gestuurd, zijn naar elke maatstaf van bewijs en logica belachelijk, maar andere theorieën kunnen best plausibel of zelfs waarschijnlijk zijn. Iedereen vermoedt weleens dat een groep mensen in het geheim samenzweert en de boel belazert. Dat is ook niet zo gek. Geheime afspraken, achterkamertjespolitiek, corruptie en criminele netwerken bestaan gewoon. Niet iedereen is altijd eerlijk. Op het moment dat meerdere mensen besluiten om in het geheim samen te werken en de boel te bedriegen is er sprake van een complot. Het zou naïef zijn om te denken dat echte complotten nooit voorkomen.

Wat is complotdenken precies en wat maakt mensen gevoelig voor complottheorieën? Het uitgangspunt van dit boek is dat complotdenken veel voorkomt onder normale, goed functionerende mensen die het in het leven prima voor elkaar hebben. Complotdenken hangt samen met alledaagse mentale en sociale processen die al zo oud zijn als de mensheid zelf, en die vooral in crisissituaties (zoals een pandemie, een terroristische aanslag of een oorlog) worden aangewakkerd. Hoewel er zeker genoeg te zeggen is over wat complotdenken motiveert en in welke situaties mensen meer of minder gevoelig worden voor complottheorieën, is er niet een heel duidelijk profiel van 'de' complotdenker. Complotdenken komt voor onder man en vrouw, jong en oud, arm en rijk, hoog- en laagopgeleid, beroemd en onbekend.

Een stel gekkies?

‘Wappie’ lijkt te suggereren dat er geestelijk iets mis is met complotdenkers; het woord heeft dezelfde connotatie als ‘gekkie’. In de psychologie zijn veel mentale stoornissen bekend, maar zo’n stoornis wordt niet zomaar, over één nacht ijs, op een persoon geplakt. Ieder mens heeft weleens een waanidee, voelt zich weleens boos, verdrietig of juist heel uitgelaten. Dat maakt een persoon niet meteen schizofreen, depressief of manisch. Je kunt pas spreken van een stoornis op het moment dat een bepaalde eigenschap zo sterk aanwezig is en zo het leven van een persoon overheerst, dat het normale dagelijkse functioneren van die persoon substantieel belemmerd wordt. Dus als een persoon dermate vol waanideeën zit, of last heeft van negatieve stemmingen, dat het de relaties, het werk en het welzijn van die persoon voor een langere periode negatief beïnvloedt, kun je aan een stoornis gaan denken.

Natuurlijk bestaan er vrij extreme complotdenkers bij wie je ernstig rekening moet houden met de mogelijkheid dat ze een stoornis hebben. Een voorbeeld is Max van den B., die op een intimiderende manier met een brandende fakkel naar het huis van minister Kaag was gegaan en daar leuzen riep als ‘NSB, weg ermee!’ en ‘Stop deze massamoord!’ Het was een angstige avond voor de minister en haar gezin. De kinderen van de minister waren bang dat hun huis in brand zou worden gestoken. Diezelfde ‘fakkeldrager’ had eerder een topambtenaar met de dood bedreigd na ongefundeerde beschuldigingen van pedoflie. Ook had dezelfde man al voor de deur van minister Hugo de Jonge gestaan – die actie had wat minder impact, aangezien de minister op dat moment niet thuis was. De acties van de fakkeldrager gingen zover dat hij tot een halfjaar cel is veroor-

deeld. Tijdens de rechtszaak maakte deze man een verwarde indruk en betuigde hij geen enkele spijt. Hij zei bijvoorbeeld: 'Ik wil licht brengen in de duisternis, ik kom laten zien dat God groter is dan Klaus Schwab van het World Economic Forum en groter dan Bill Gates. Het is mijn plicht Kaag aan te spreken. Ook bij haar deur. Politici moeten uit hun roes komen en een keuze maken. De illuminati maken een grote wereldregering. Het World Economic Forum doet mee en Kaag is daar lid van.' Tijdens de rechtszaak bleek de fakkeldrager te lijden aan schizofrenie en regelmatig psychoses te hebben.

De vraag is echter niet of er complotdenkers bestaan die een stoornis hebben – natuurlijk bestaan die. De vraag is eerder of een stoornis een noodzakelijke voorwaarde is om in ongefundeerde complottheorieën te geloven. Dat is niet het geval. Als dat zo zou zijn dan zouden we in een behoorlijk gekke maatschappij leven. In een nationaal representatieve steekproef van Ipsos in mei 2020 bleek dat 15 procent van de Nederlandse bevolking op dat moment geloofde dat het coronavirus een biowapen is dat door mensen in een laboratorium gemaakt is. Dat lijkt misschien veel, maar in sommige andere landen lagen deze percentages nog een stuk hoger. In diezelfde maand bleek 26 procent van de Canadezen dit te geloven; in Australië lag het percentage zelfs op 39 procent. In de Verenigde Staten is ook zo'n steekproef gedaan maar was de vraagstelling iets anders. Daar werd aan burgers gevraagd of de pandemie door mensen gepland was. In juni 2020 gaf 25 procent van de Amerikanen aan dit te geloven. Ook andere gegevens suggereren dat, in vergelijking met veel andere landen, de mate van complotdenken in Nederland eigenlijk nog best meevalt. Maar ook in Nederland liggen de percentages veel te hoog om complotdenken realistisch te kunnen zien als een mentale stoornis.

Is complotdenken noodzakelijkerwijs een belemmering voor het dagelijks functioneren van mensen? Er zijn aardig wat mensen die je als ‘wappie’ weg zou kunnen zetten maar die het in het leven prima voor elkaar hebben. Neem de bekende Amerikaanse zanger en gitarist Eric Clapton. Goed, Clapton heeft een aantal stevige tegenslagen in het leven gehad; zo heeft hij een langdurige heroïneverslaving moeten overwinnen, en heeft hij in 1991 de tragische dood van zijn vierjarige zoontje Conor te verwerken gekregen nadat die uit het raam van een hoog gebouw gevallen was. Maar al met al kun je rustig stellen dat Eric Clapton extreem succesvol is. Hij wordt nog steeds door veel mensen gezien als een van de beste gitaristen die op aarde rondlopen en iedereen kan bekende nummers als ‘Layla’, ‘Wonderful Tonight’ en ‘Tears in Heaven’ meezingen. Maar deze succesvolle en uitstekende muzikant heeft zich ook ontpopt tot een fel coronacriticus die vol met complottheorieën zit. Clapton heeft bijvoorbeeld al het wetenschappelijke onderzoek naar de coronavaccins ‘propaganda’ genoemd en heeft de coronalockdowns met slavernij vergeleken. Clapton heeft diverse protestnummers geschreven, waaronder ‘This Has Gotta Stop’, waarin hij de coronavaccins bekritiseert.

Een ander voorbeeld is het inmiddels overleden muzikale genie Prince, die tijdens zijn leven in een opmerkelijke complottheorie geloofde. Prince was namelijk een overtuigd gelover in ‘chemtrails’: de theorie dat de sporen die vliegtuigen in de lucht achterlaten eigenlijk chemicaliën zijn die door de overheid in de lucht worden gespoten. (Die vliegtuigsporen zijn overigens in feite ijskristallen. In de uitlaatgassen van een vliegtuig zitten waterdeeltjes die op grote hoogte direct bevroren.) Er zijn meerdere chemtrail-theorieën. Het meest voorkomend is het idee dat de overheid het weer probeert te beïnvloeden met che-

micaliën, maar er zijn ook varianten van deze theorie die stellen dat de overheid met chemicaliën het gedrag van de bevolking wil sturen. Prince geloofde in het laatste. Hij dacht dat de overheid die chemicaliën specifiek over zwarte buurten in Amerikaanse steden sput, met het doel de mensen die daar woonden agressief te maken. Prince heeft ook gezongen over chemtrails, in zijn nummer 'Dreamer'.

Naar bekende Hollywood-acteurs en -actrices die in complottheorieën geloven, hoef je niet lang te zoeken. Charlie Sheen was een tijdlang actief lid van de '9/11 Truth'-beweging, die claimt dat de aanslagen van 11 september 2001 een 'inside job' waren van de Amerikaanse overheid. Whoopi Goldberg heeft publiekelijk haar twijfels geuit over of de maanlandingen echt hebben plaatsgevonden (tijdens de coronacrisis maakte Goldberg zich overigens juist sterk voor vaccinatie, en heeft zichzelf keurig laten vaccineren en booster). Woody Harrelson heeft aan het begin van de coronacrisis een bericht op zijn Instagram-account geplaatst waarin hij aangaf het idee dat de straling van het 5G-netwerk verantwoordelijk was voor de pandemie, best plausibel te vinden. En Roseanne Barr staat alom bekend om haar geloof in vele complottheorieën. De coronapandemie was volgens haar door de Amerikaanse overheid veroorzaakt om oudere mensen te vermoorden en zo hun pensioenen te stelen.

In Nederland zijn er ook vrij gemakkelijk bekende voorbeelden te vinden, zoals de rapper Lange Frans, die een tijdlang zijn eigen YouTube-kanaal had waarop hij vele complottheorieën de wereld in slingerde; of het topmodel Doutzen Kroes, die tijdens de coronacrisis meerdere malen het nieuws haalde nadat ze absurde ideeën over corona op haar Instagram-account had gezet. Het punt hier is dat je niet geestesziek, eenzaam, mislukt of meelijwekkend hoeft te zijn om in complottheorieën te ge-

loven. Veel complotdenkers (bekend of onbekend) functioneren prima, zijn goed in wat ze doen en hebben een succesvolle carrière, een gelukkig huwelijk en een rijk sociaal leven.

Ook de link met opleidingsniveau is niet zo duidelijk. Veelal wordt aangenomen dat complotdenkers laagopgeleid zijn, maar zo simpel is het niet. Ik, en een aantal andere onderzoekers uit Engeland, hebben dit onafhankelijk van elkaar onderzocht onder duizenden proefpersonen en kwamen tot dezelfde conclusie: er is inderdaad een verband in de zin dat complotdenken net een pietsje waarschijnlijker wordt naarmate mensen wat lager opgeleid zijn; maar, dat verband is op z'n best zeer zwak te noemen. Dat betekent in de praktijk dat er gewoon veel variatie is en er ook veel hoogopgeleide mensen zijn die in complottheorieën geloven. Sterker nog, er zijn meerdere wetenschappers die een Nobelprijs op zak hebben, en toch in een aantal bizarre complottheorieën geloven.

Een voorbeeld daarvan is de in 2019 overleden biochemicus Kary Mullis. Deze wetenschapper was onbetwist briljant in zijn vakgebied, en heeft in 1993 terecht de Nobelprijs voor Scheikunde gekregen. Die Nobelprijs kreeg hij voor zijn ontdekking van de polymerase-kettingreactie; een techniek waarmee je DNA betrekkelijk gemakkelijk vaak kunt kopiëren. Dit heeft het voordeel dat je maar een klein beetje DNA nodig hebt om het toch uitgebreid te kunnen onderzoeken. Deze techniek wordt nog steeds veel gebruikt bij het oplossen van misdrijven aan de hand van DNA-sporen, en daarnaast ook in biomedisch onderzoek. In het Engels heet deze techniek trouwens *Polymerase Chain Reaction*, afgekort PCR – jawel, deze techniek staat ook aan de basis van de veelgebruikte PCR-test om ziektes op te sporen, waaronder COVID-19. Heb jij tijdens de coronacrisis weleens zo'n oncomfortabele wattenstaaf in je neus gehad, bij-

voorbeeld omdat je symptomen had, wilde testen voor toegang, een kwetsbaar familielid wilde kunnen omhelzen of op reis wilde? Dat heb je dan aan Kary Mullis te danken. Het lijkt mij zeker een Nobelprijs waard.

Maar deze briljante geleerde had buiten zijn vakgebied een aantal opmerkelijke ideeën die behoorlijk afwijken van de wetenschappelijke consensus. Mullis dacht bijvoorbeeld dat hiv niets met de ziekte aids te maken had, en dat de link tussen hiv en aids vooral uit winstbejag door wetenschappers en farmaceutische bedrijven verzonnen was. Daarnaast geloofde hij niet in het wetenschappelijke bewijs voor klimaatverandering; ook hierin zag hij de hand van schimmige, door geld gedreven complotten om de mensheid wijs te maken dat de aarde opwarmt. Uiteraard wordt Mullis maar wat graag aangehaald door sommige complotdenkers. Wie zijn wij immers om zo'n geniale Nobelprijswinnaar in twijfel te trekken? Maar deze bizarre overtuigingen zijn Mullis binnen de wetenschap op veel kritiek komen te staan. Mullis wordt nu vooral herinnerd als een wetenschapper die baanbrekend werk heeft verricht binnen zijn eigen expertisegebied, maar die daarbuiten totaal ongefundeerde uitspraken heeft gedaan.

De impliciete aanname van het woord 'wappie' dat complotdenkers een stoornis hebben klopt dus in veel gevallen niet. Los van complottheorieën komt het in het algemeen vaak voor dat intelligente mensen zonder mentale stoornis in bizarre dingen geloven waar geen spoor bewijs voor is. Sommige (ook weer prima functionerende) mensen geloven dat je de toekomst kunt voorspellen via de lijnen uit iemands hand, of door middel van een stel tarotkaarten. Of denk eens aan astrologie, wat dermate populair is dat veel kranten en tijdschriften standaard een horoscoopsectie hebben. Astrologie is het idee dat je ie-

mand's persoonlijkheid of toekomst kunt afleiden uit hun sterrenbeeld.

Wat is een sterrenbeeld eigenlijk? Een sterrenbeeld bestaat uit meerdere sterren – hemellichamen zoals de zon die soms duizenden lichtjaren van de aarde verwijderd zijn (dat betekent dus dat het licht van een ster er soms duizenden jaren over heeft gedaan om jouw netvlies te bereiken). De sterren binnen een sterrenbeeld zijn ook vele lichtjaren van elkáár verwijderd in een multidimensionale ruimte. De afstanden zijn enorm, en binnen hetzelfde sterrenbeeld staat de ene ster nog veel verder verwijderd van onze planeet dan de andere. Maar door mensenogen vanaf de aarde bezien lijken sommige sterren, in een tweedimensionaal perspectief, dicht bij elkaar te staan; en dan met veel, heel veel fantasie kun je er misschien de contouren van een vis, een stier of een leeuw in zien. Als we de astrologie mogen geloven zijn vervolgens karaktereigenschappen die we met die dieren associëren op jou van toepassing, afhankelijk van de toevallige stand van deze sterrenbeelden in de lucht op het moment dat je geboren bent. Excuus als ik je nu op jouw ziel trap, maar dat hele idee is echt net zo onlogisch als... Nou ja, bijvoorbeeld als de theorie dat NASA kinderen naar Mars ontvoert om ze daar als slaven aan het werk te zetten.

Wat is een complottheorie eigenlijk?

Het woord ‘complottheorie’ brengt de nodige negatieve associaties met zich mee; het woord doet denken aan waanzinnige, vergezochte ideeën die losstaan van de realiteit. Mijn ervaring is dat sommige mensen behoorlijk kwaad kunnen worden als je het woord ‘complottheorie’ gebruikt om hun ideeën te beschrijven: ‘Onze ideeën zijn geen complottheorieën, ze zijn

waar! U bent ons als een stel wappies aan het wegzetten!’ Op een bepaalde manier is die reactie begrijpelijk. Samen met twee collega’s van de universiteit van Kent hebben we het verband onderzocht tussen het gebruik van de term ‘complottheorie’ en de waargenomen plausibiliteit van ideeën. Onze resultaten lieten zien dat mensen het label ‘complottheorie’ vooral reserveren voor ideeën die ze zelf niet geloven. Hoe minder plausibel mensen een stelling vinden, hoe groter de kans dat ze het vervolgens een ‘complottheorie’ zullen noemen.

Maar in de wetenschap kijken we niet op zo’n manier naar complottheorieën. De meest gangbare wetenschappelijke definitie van een complottheorie is simpelweg ‘een vermoeden dat een groep mensen in het geheim samenzweert om immorele of misdadige doelen te bereiken’. Dat kan op veel situaties slaan, en complottheorieën komen dan ook (volgens de wetenschappelijke definitie) in veel situaties voor. Je kunt bij complottheorieën inderdaad denken aan grootschalige ideeën die – als ze waar zouden zijn – ieder mens aan zouden gaan, zoals dat de illuminati een geheime wereldregering vormen. Maar complottheorieën kunnen veel kleinschaliger zijn en komen bijvoorbeeld ook voor op de werkvloer. Heb jij weleens het vermoeden gehad dat het management van het bedrijf waar je werkt niet eerlijk was over de echte redenen om een reorganisatie door te voeren, waarbij collega’s ontslagen werden? Zouden ze daar misschien zelf meer baat bij hebben gehad dan ze publiekelijk wilden toegeven? Als je dergelijke vermoedens herkent dan ben je niet de enige. Dit soort complottheorieën komen veel voor onder werknemers en zijn niet altijd onzin.

Ik geef college op de universiteit en krijg soms te maken met complotdenkende studenten. Bij elk vak krijgen studenten in een jaar twee kansen: eerst een tentamen en later een hertenta-

men als je het eerste tentamen niet gehaald hebt. Een populair idee onder studenten is dat het hertentamen moeilijker zal zijn dan het eerste tentamen. Een keer benaderde een student me met de directe vraag: ‘Jullie docenten doen dat allemaal met opzet hè, het hertentamen moeilijker maken?’ Blijkbaar maakte ik met collega’s geheime afspraken om studenten die een tentamen de eerste keer niet haalden even extra te pesten.

De waarheid is behoorlijk ontvondend. Als docent doe je altijd zo goed mogelijk je best het tentamen en het hertentamen precies even moeilijk te maken, maar dat lukt niet altijd. Soms is het eerste tentamen iets moeilijker, en soms is het hertentamen iets moeilijker. Vanwaar die verschillen? Het antwoord is dat je als docent lang niet altijd doorhebt welke vragen studenten moeilijk of makkelijk gaan vinden. Voor de docent is elke vraag namelijk makkelijk (je geeft immers les in een bepaald vak en hebt het tentamen zelf gemaakt), maar zeker bij zo’n grote collegezaal met ongeveer vierhonderd studenten weet je niet altijd waar studenten precies mee worstelen. Na afloop kun je wel zien op welke vragen veel en weinig fouten zijn gemaakt. Maar zelfs dat zegt vervolgens niet alles voor het volgende jaar. Het jaar daarop ga je namelijk in de colleges iets dieper in op de onderwerpen waar studenten vorig jaar veel fouten op maakten, met het gevolg dat ze het dan tijdens het tentamen misschien wél goed snappen. Als het dus een keer voorkomt dat een hertentamen moeilijker is, dan is dat vooral toeval en geen vooropgezet plan.

Sportwedstrijden kunnen ook tot complottheorieën leiden. Zelf ben ik sinds de opkomst van Max Verstappen groot fan van de formule 1. Tijdens de grand prix van Zandvoort 2022 zat ik, in oranje tenue en met een Nederlands vlaggetje op mijn wang, op de tribune. Het was een spannende race. Op een be-

paald moment lag Verstappen zo'n twaalf seconden voor op Lewis Hamilton, maar zijn banden waren versleten en hij zou daarom zeker nog een keer de pitstraat in moeten. Hamilton daarentegen kon het wel tot het einde uitzingen op zijn banden. Een pitstop in Zandvoort kost zo'n achttien tot twintig seconden, dus na een eventuele bandenwissel zou Verstappen een seconde of zes tot acht achterliggen. Met nieuwe banden zou Verstappen dan vervolgens wel weer sneller zijn, maar of je dat verschil in tijd goedmaakt en dan ook nog eens Hamilton voorbijkomt is dan dus de vraag. Iedereen zat op het puntje van z'n stoel.

Maar toen gebeurde er iets opmerkelijks. De Japanse coureur Tsunoda stond plotseling stil langs het circuit omdat hij dacht dat zijn banden niet goed op zijn auto gemonteerd waren tijdens de laatste pitstop. Via de radio gaf zijn team door dat dat niet waar was; 'rij maar gewoon door', kreeg Tsunoda te horen. Tsunoda ging vervolgens de pitstraat in, daar checkte zijn team een paar dingen en stuurde Tsunoda terug de baan op. Maar eenmaal terug op de baan bleek er wel degelijk een technisch probleem. Tsunoda moest zijn auto opnieuw, en dit keer definitief, op het circuit parkeren. Een vreemde en vooral knullige gang van zaken.

Als een auto stilstaat op de baan betekent dit een (in dit geval 'virtual') safetycar. Iedereen moet dan langzaam rijden totdat de baan weer veilig is. Dat is een ideaal moment voor een pitstop: die duurt nog steeds even lang, maar de concurrentie op de baan gaat in de tussentijd een stuk langzamer. Verstappen bedacht zich geen moment. Hij ging de pitstraat in voor nieuwe banden, kwam nog vóór Hamilton terug op de baan, en won de race.

De dag erna regende het op social media complottheorieën van boze Hamilton-fans: Tsunoda was met opzet weer de baan

op gestuurd, om zo een virtual safetycar af te dwingen en die voordelige pitstop voor Verstappen mogelijk te maken. Het feit dat Tsunoda rijdt voor Alfa Tauri – het zustersteam van Red Bull, waar Verstappen voor rijdt – hielp niet bepaald bij het ontzenuwen van de geruchten. Zelfs Toto Wolff, de teambaas van Hamilton, deed een duit in het zakje. Hij vond dat de FIA dit incident grondig moest onderzoeken.

Complottheorieën zie je dus in veel alledaagse situaties terug. Volgens mij heeft elke complottheorie ten minste vijf kenmerken:

1. Het zien van *verbanden*. Een complottheorie gaat ervan uit dat het geen toeval is dat een bepaalde situatie ontstaan is. Verstappen die uitgerekend op dat moment in de race zo'n voordelige pitstop kan maken. Tsunoda die vlak daarvoor pech heeft en toch weer de baan op wordt gestuurd. Het feit dat Tsunoda voor het zustersteam van Red Bull rijdt. Een complottheorie verbindt dat soort gebeurtenissen aan elkaar.
2. Het zien van *intentie*. Een complottheorie gaat ervan uit dat gebeurtenissen opzettelijk worden veroorzaakt. De coronapandemie is niet het resultaat van een virus dat toevallig op zo'n manier gemuteerd is dat mensen er heel ziek van kunnen worden; andere mensen hebben dit bewust gedaan, het is een 'plandemie'.
3. Het beschuldigen van *groepen*. Een complot bestaat altijd uit meerdere mensen – in je eentje kun je immers niet samenzweren. Soms kunnen enkele individuen zeer kwalijke dingen doen, zoals een aanslag plegen (denk aan de Noorse rechts-extremist Anders Breivik, die alleen lijkt te hebben gehandeld in het voorbereiden en uitvoeren van

de aanslagen in Oslo en op Utøya), en soms kunnen mensen een enkel individu van zeer kwalijke acties verdenken. Maar dat valt dan niet onder de noemer complottheorie.

4. Het bestaan van *kwaadaardige motieven*. Een complottheorie gaat ervan uit dat de samenzweerdere iets willen doen wat de meeste mensen als kwaadaardig zien: immoreel, crimineel of anderszins negatief gedrag. Soms kunnen mensen samenzworen vanuit positieve motieven. Volwassenen smeden elk jaar begin december een complot om kinderen ervan te overtuigen dat Sinterklaas bestaat, en dat doen we uit liefde voor die kinderen. Maar het wetenschappelijk onderzoek naar complotdenken gaat specifiek over theorieën waarin motieven centraal staan die mensen als kwaadaardig zien. Je zou ook onderzoek kunnen doen naar theorieën over goedaardige motieven, maar die conclusies horen in een ander boek thuis.
5. Het complot is *geheim*. Complottheorieën maken aannames over samenzweringen die achter de schermen plaatsvinden en zo veel mogelijk voor het publiek verborgen worden gehouden. Een complottheorie is daarom altijd onbewezen. Soms kan met hard bewijs vast komen te staan dat een samenzwering echt bestaat, maar dan is het geen ‘theorie’ meer.

Vooraf over dit laatste punt bestaan veel misverstanden. Vaak wordt ervan uitgegaan dat een complottheorie per definitie altijd onwaar is. Dat is onjuist. Een complottheorie is per definitie *onbewezen*. Je kunt dus corruptie vermoeden en zonder hard bewijs is dat op dat moment een complottheorie. Dat staat los van de vraag of in een later stadium blijkt dat je gedeeltelijk of geheel gelijk had.